

Львівський державний університет ім. І. Франка

На правах рукопису

АНТОНЮК

Галина Дмитрівна

**ФІЛОСОФІЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ
ВЕЛИКОГО (ХУІІ - ХУІІІ СТ.)**

Спеціальність 09.00.05 - історія філософії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Львів - 1996

00357761 (Т)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Науковий керівник - доктор філософських наук М.В.Кашуба

Офіційні опоненти - доктор філософських наук М.Г.Братасюк

кандидат філософських наук І.С.Захара

Провідна організація - Інститут філософії НАН України

Захист відбудеться 20 листопада 1996 р. о 15 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради К.04.04.13 у Львівському державному університеті ім. І.Франка (290000, м.Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І.Франка (м.Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 19 жовтня 1996 р.Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

А.Т.Нечпорок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження випливає із завдань наукового вивчення процесу розвитку філософської думки в Україні. Протягом останніх десятиліть досліджено філософську культуру Княжої доби, багато зроблено у висвітленні спадщини діячів Києво-Могилянської академії, письменників-полемістів, просвітників доби романтизму тощо. Однак ще недостатня увага приділялася релігійним інституціям, особливо ж тим, які пов'язані з історією греко-католицької церкви. Серед них важливе місце посідає Чин св. Василя Великого.

Діяльності Чину присвячено чимало праць учених Росії, Польщі, Німеччини - М.Петрова, М.Кояловича, К.Харламповича, Й.Лукашевича, Ю.Пелеша, М.Підлипчак-Маєрович, М.Войнара, М.Ваврика та ін. Однак згадані автори зосереджували свою увагу на висвітленні історії Чину та загальній характеристиці його діяльності. Зовсім не розглядалися проблеми, пов'язані з висвітленням ролі Чину в організації культурно-освітньої роботи, місцем василіянських шкіл у розвитку філософської думки в Україні.

Дисертаційна робота ґрунтується на широкому колі джерел, більшість з яких вперше вводиться в науковий обіг. Матеріалом дослідження послужили латиномовні записи філософських курсів, які зібрані у відділі рукописів Наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України із різних монастирів, а також окремих індивідуальних збірок. В основу даного дослідження лягли філософські курси: "Коментарі до фізики Арістотеля", "Диспути з універсальної логіки", "Філософські настанови", "Настанови з загальної і часткової фізики", "Філософія, викладена сучасним методом у Підгорецькому монастирі Чину св. Василя Великого ... року 1778", "Загальна ортодоксальна вільна філософія, викладена у Луцькому монастирі року 1758", "Останній крок філософії, який вміщує Етику, поділену на дві частини ... викладену у Лаврівському монастирі Чину св. Василя Великого року 1767" та ін.

Мета і завдання дисертації: Мета даної дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу філософських курсів, які викладались у навчальних закладах чину св. Василя Великого, прослідкувати закономірність формування в Україні філософії як науки, що базувалася на певних світоглядних позиціях; глибше осягнути традиції і тенденції її розвитку, типологію і специфіку.

Для досягнення вказаної мети необхідно було вирішити такі завдання:

- розкрити історичні передумови виникнення навчальних закладів Чину св. Василя Великого, дослідити їх роль і місце у системі тогочасної освіти України;
- визначити типологію і специфіку філософського вчення професорів-василіян, розкрити зміст поняття "філософія" у контексті освітньо-виховної діяльності василіянських шкіл;
- дослідити зміст кожного розділу філософського курсу, показати, що в їх основі лежить аристотелізм як певна риса філософського професіоналізму;
- обґрунтувати закономірність еkleктичного характеру філософських курсів, що проявилася у синтезі середньовічного авторитаризму із спробами створення філософського вчення, що тяжіє до раціоналістичного розуміння філософських проблем.

Методи дослідження. Вивчення та аналіз філософських курсів проводились з урахуванням діалектичної єдності протилежностей, співвідношення загального і специфічного, об'єктивного і суб'єктивного. Комплексний підхід до вирішення завдань, поставлених у дисертації, вимагає застосування конкретної методики дешифрування, прочитання латиномовних рукописних філософських курсів XVII - XVIII ст., способів їх перекладу, специфіки передачі засобами рідної мови середньовічних латинських філософських термінів. Для порівняльного аналізу залучались також рукописні філософські курси викладачів Києво-Могилянської, Віленської та Слов'яно-Греко-Латинської акаде-

мій. Об'єм матеріалу та використання різних методів дослідження забезпечують достовірність та об'єктивність отриманих результатів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в обіг вводиться цілком нова, недосліджувана досі група писемних пам'яток, яка має важливе значення для висвітлення історії культури, філософської думки українського народу. Філософські курси ордену василіян є оригінальними пам'ятками філософської думки, оскільки склалися викладачами на основі їх ерудиції, історичного досвіду, з урахуванням традицій духовної культури українського народу, а також з надбанням європейської і світової історико-філософської науки. Кожен філософський курс відрізнявся від іншого не лише побудовою, але й орієнтацією на різні філософські школи тогочасної Європи, способом інтерпретації та викладом матеріалу. Отримані результати мають певний ступінь новизни:

- встановлено, що навчальні заклади чину св.Василія Великого відіграли значну роль в процесі розвитку духовної культури українського народу;

- обґрунтовано, що викладачі василіянських шкіл творчо сприйняли здобутки античної і середньовічної західно-європейської філософської науки ;

- показано, що процес формування і розвитку філософської думки у василіянських навчальних закладах мав свої особливості: досить чітко виражений компроміс старих і нових світоглядних установок та ідей; синтез теології й натуралізму, ідей аїтичності, середньовіччя та Нового часу;

- встановлено, що філософська думка василіянських шкіл XVII - XVIII ст. має свої закономірності розвитку і характерні риси, типологію і специфіку;

- теоретично осмислено основні тенденції розвитку філософії у василіянських школах, що відображають процес становлення натуралістично-раціоналістичних уявлень у тогочасному світорозумінні;

- показано, що Чин св.Василія Великого своєю освітньо-культурною діяльністю сприяв зміцненню авторитету греко-католицької церкви.

Теоретичне і практичне значення роботи. Теоретичні твердження і висновки, зроблені в дисертації, можуть бути використані для дальшого поглибленого дослідження історії духовної культури українського народу, зокрема історії його філософської думки. Отримані результати можуть служити вихідним пунктом для вивчення і аналізу тенденцій, що склалися в духовній культурі України XVIII ст., сприяють виясненню суті процесу гуманізації, демократизації нашого суспільства. Результати отримані в процесі дисертаційного дослідження, можуть бути також використані:

- у вузівському курсі з історії української філософії та історії української культури;

- у спецкурсах з історії філософських вчень XVIII ст. в Україні; при складанні лекцій з проблем формування духовності, як окремої особи, так і народу, нації.

Апробація роботи. Результати дослідження були представлені у формі доповідей на наукових конференціях, семінарах, симпозиумах 1987 - 1996 рр. (Київ, Полтава, Львів). Дисертація обговорювалась на засіданнях відділу філософії культури Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

Матеріал дослідження, пов'язаний з розкриттям особливостей формування філософської думки у навчальних закладах чину василіян, визначив основні положення, які виносяться на захист:

1. Українська філософія періоду XVII - XVIII ст. не може бути зведеною лише до аристотелізму. На значні елементи схоластизованого Арістотеля напластовуються ідеї епохи Відродження та Нового часу.

2. Філософія, яка викладалась у навчальних закладах чину св. Василя Великого в період XVII - XVIII ст. має синкретичний характер, оскільки з неї ще не були чітко вичленені конкретні науки про природу і людину. Процес відокремлення філософії від теології ще не був

завершеним, хоча у василіянських школах філософія і теологія викладались вже як окремі дисципліни.

3. Основними розділами, що входили до філософських курсів василіянських шкіл, були логіка, метафізика і натурфілософія. У першій половині ХУІІІ ст. зустрічається розділ етики. Своєю структурою філософські курси, які викладались у василіянських школах, не відрізнялися від аналогічних курсів Києво-Могилянської академії, що, як ми знаємо, будувалися на зразок курсів західно-європейських університетів.

4. В центрі уваги філософії стають проблеми відношення природи і людини, що обумовлює структурну субординацію підрозділів філософського знання. У філософських курсах відчувається потреба у зміні стилю мислення, способів доведення критеріїв істинності, ціннісної орієнтації процесу пізнання.

5. Специфіка філософії, що формувалася у навчальних закладах чину василіян, полягає у компромісі світоглядних установок і ідей середньовіччя та Нового часу, у синтезі натуралізму й теології. Розвиток філософії здійснювався у напрямку становлення натуралістично-раціоналістичних уявлень у розумінні світу, природи, людини, зближення з філософією Нового часу.

Структура роботи зумовлена специфікою об'єкта й предмета аналізу, логікою дослідження, що впливає з його мети та основних завдань. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, а також заключної частини і списку використаної літератури. Обсяг 176 сторінок.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми, її місце в системі історико-філософських досліджень, обґрунтовується вибір матеріалу дослідження, формулюються мета і завдання роботи, подаються методи дослідження, визначаються теоретичне і практичне значення роботи та її застосування, а також положення, які виносяться на захист, дається короткий опис структури роботи.

У першому розділі "Василіянські школи в системі шкільної освіти України періоду XVI-XVIII ст." розглядаються соціально-історичні передумови розвитку шкільної освіти в Україні XVI - XVIII ст., показано місце василіянської системи навчання в цьому процесі.

Освіта становить основу духовної культури суспільства, перебуває у тісному зв'язку з його економічним і соціальним розвитком. Її рівень залежить від потреб суспільства в освічених людях у сфері економіки, політики, ідеології. Освіта відображає досягнення культури, традиції, нові явища в житті, що були викликані соціально-економічними змінами, в свою чергу впливає на всі сфери суспільного і культурного розвитку.

В епоху середньовіччя завдання освіти зводилось, головним чином, до утвердження релігійного світогляду, проповіді християнських етичних норм. Але в другій половині XVI ст. під впливом соціально-історичних факторів освіта в Україні значно розширила свій зміст. Виникла необхідність створення певної системи шкільної освіти, розширення програм за рахунок предметів, що викладались в польських католицьких та та інших західно-європейських школах, організації вищої школи.

Велике місце відводила школі в духовному житті тодішньої Речі Посполитої католицька церква. У середині XVI ст. у Речі Посполитій організують свої школи єзуїти. Для української школи значення єзуїтської системи полягало в тому, що чин Ісуса самою своєю появою і утворенням шкіл підняв рівень освіти у католицьких навчальних закладах, сприяв тому, що православні, протестанти, віросповідники інших конфесій підтягували свої школи до палежного рівня.

Початки василіянської системи освіти припадають на перші десятиріччя XVII ст., а далі її розвиток та діяльність триває аж до кінця XVIII ст. Освітню і педагогічну працю василіян на протязі двох століть можна поділити на два характерні періоди. Початок василіянської системи освіти припадає на першу половину XVII ст., після чого настає майже сторічний застій, який триває аж до половини XVIII ст. Відродження василіянського шкільництва і виникнення нових

осередків припадає на період "золотої доби" (1754 - 1772) у діяльності Чину.

Василіяни розвинули і зміцнили парафіяльні школи, середні школи для духовної і світської молоді, а також зреформували вищу освіту Чину. Серед інших шкіл, що діяли на той час на українських землях, василіянська система освіти посідала важливе місце, адже Чин повинен був стояти на висоті вимог часу. Ченці-василіяни організували 6 друкарень: у Вільно, Супраслі, Почаєві, Уневі, Львові та Мінську. Завдяки плідній праці видавництва книга стала тією ланкою, що поєднувала цінності західної, польської та східної культур. Василіяни організували, крім того, свої ордецькі бібліотеки, де нагромадили велику кількість книг, власних та ввезених з інших країн, що було свідченням активності ченців та їх прагненням до реалізації цілей, поставлених перед чернечим Чином.

Отже, василіянські школи (уніатські) поруч з католицькими, єзуїтськими, протестантськими, з школами, які очолювали братства, увійшли складовою частиною в систему шкільної освіти України ХУІ - ХУІІІ ст. Вони відіграли значну роль у поширенні освіти серед молоді (ченців, світського духовенства, простого народу). Василіянська система освіти у всіх фазах свого існування була нерозривно пов'язана із західноєвропейською культурою, і тим самим сприяла засвоєнню надбань європейських народів в українському середовищі.

У другому розділі "Логіка у філософських курсах василіянських шкіл" аналізуються логічні проблеми, які викладались у філософських курсах василіянських шкіл. За основу дослідження проблем логіки взято філософський курс "Загальна ортодоксальна вільна філософія, викладена у Луцькому монастирі 1758 р." Автор курсу - Ігнатій Чайковський (НБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф.3. № 226).

Логіка виникла і розвивалась у лоні філософії і розглядалась як частина теорії пізнання. Найбільш широко питання логіки в античності були вперше розроблені Арістотелем, праці якого справедливо вважалися

вершиною розвитку античної філософії. Логічні трактати Арістотеля лягли в основу філософських курсів, які викладались у навчальних закладах Західної Європи XVI - XVII ст. Це стосується і василіянських шкіл.

Логіка, як частина філософського курсу, у василіянських навчальних закладах викладалась з позицій поміркованого номіналізму. Виходячи з цієї позиції, був вироблений погляд на логіку, як на активну, практичну частину філософії. Логіку автори філософських курсів вважали наукою і мистецтвом. Щоб бути життєвою, вона повинна бути практикою, але перш ніж стати практикою, вона повинна бути теорією. Виходячи з того, що логіка є і теорія, і практика, її можна назвати практичною наукою.

Об'єктом логіки є три операції розуму, які він дійсно здійснює, пізнаючи зовнішній світ, а метою - набуття досконалого знання, отже, прямий обов'язок логіки - навчити правильно укладати і керувати операціями розуму. Весь виклад логіки присвячений розглядові трьох операцій розуму - простого сприймання (*apprehensio*), судження (*iudicium*), умовиводу (*ratioinatio*).

Автор "Загальної ортодоксальної вільної філософії" виходить із визнання об'єктивного, незалежного від нас існування матеріального світу речей, який може бути пізнаний нашим розумом за допомогою відчуттів. Це пізнання має різні етапи, які характеризують три операції розуму.

Найхарактернішим питанням, в якому проявився світогляд філософа, була проблема універсалій. Василіянські філософські курси не є винятком і даній проблемі відводиться чи не найбільше місця як у Малій так і у Великій логіці. Вихідним пунктом трактування універсалій у викладі Ігнатія Чайковського було рішуче заперечення їх реального існування. Автор даного курсу відкидає погляди на універсалії Платона, стоїків та крайніх номіналістів і погоджується в цьому питанні з тими із перипатетиків, котрі вважають суб'єктом універсальності природи, які є універсальними, чи в бутті чи в предикації. Універсалія

існує в дійсності як формальна єдність, тобто найвища подібність, яка є в самих речах. І це так звана невластива універсалія. Якщо ж універсалія розглядається властиво, то вона не існує в дійсності, а хіба що виникає в розумі, бо для її появи необхідна абстракція, яка виникає лише в розумі. З точки зору автора досліджуваного філософського курсу загальні поняття є продуктом абстрагуючої пізнавальної діяльності людського розуму. Слід зазначити, що така позиція в трактуванні проблеми універсалій була характерною і для інших філософських курсів, зокрема: "Філософія, викладена сучасним методом в Підгорецькому монастирі", "Логіка або філософія, яка складається із схоластичних диспутів", "Дворічний курс філософії..." та ін.

З розділу "Логіки" є очевидним, що викладачі василіянських навчальних закладів не обмежувались формальним її трактуванням. На логічних теоріях викладчів-василіян не міг не позначитися вплив основних тенденцій науки Нового часу, а саме: математизації наук, особливо природознавства. В логіку василіянських шкіл починають проникати елементи символічної логіки, яка дала початок математичній логіці.

В третьому розділі "Проблеми натурфілософії" розглядаються питання першооснови буття - матерії та її атрибутів, принципи космології і космографії, вчення про елементи, а також питання, пов'язані з властивостями живого тіла. В основу даного розділу покладено філософський курс "Третя книга філософії, яка вміщує генеральну фізику", викладений у школі при Любарському монастирі 1758 р., автор - Бенедикт Холевичинський. У цьому розділі широко використано спадщину мислителів античності і середньовіччя, а також дані тогочасної науки і природознавства.

У питанні про співвідношення матерії і форми викладачі василіянських навчальних закладів стояли на позиціях аристотелізму: вічна матерія Арістотеля є пасивною, недиференційованою і не може існувати без форми, якою матерія актуалізується, тобто стає тим, завдяки чому дана річ є такою.

В дисертації показано, що автор "Третьої книги філософії", розглядаючи природу та її явища намагається пояснити її за допомогою її самої. Разом з тим дисертант відзначає, що пояснення автором курсу природних процесів і явищ у багатьох випадках має споглядальний характер, не спирається на дані експериментального дослідження, однак воно є важливим кроком на шляху до розуміння явищ природи такими, якими вони є без втручання потойбічних сил.

Значне місце в натурфілософії відведено розглядові питань світобудови. Змальовуючи картину світу, професор перебуває на релігійних позиціях, слідує за біблійними оповіданнями про створення світу. Однак такою картиною світу, як про це свідчить аналіз даного філософського курсу, він себе не обмежує. Автор детально описує всі відомі на той час системи світобудови. Він викладає вчення про Всесвіт Птолемея, Тихо-де-Браге, Коперника, супроводжує свої пояснення схемами і малюнками. В роботі зазначено, що хоча автор детально подає опис системи Коперника, але відкрито не стає на її захист, а зазначає, що "ця система може бути захищеною як гіпотеза, не може бути захищеною як теза, оскільки суперечить Письму, бо Екклесіаст говорить: "Земля стоїть вічно". Хоча василіянські викладачі не приймають геліоцентризму, виклад ними системи Коперника знайомив читачів і слухачів з тогочасними науковими досягненнями.

Складовою частиною вчення про природу була концепція єдності, незнищенності і взаємного перетворення чотирьох елементів, з поєднання яких виникають різні тіла природного світу. Однак, пояснюючи явища живої і неживої природи, автор розкриває їх фізичні, хімічні властивості, що є свідченням наукового підходу до висвітлення явищ і процесів навколишньої дійсності.

Особливий інтерес становить розділ натурфілософії, який розглядає властивості живого тіла. Згідно традиції, що брала свій початок від Аристотеля, живими вважалися тіла, що мали душу. Це - рослини, тварини і людина. Згідно цього поділу існує потрібний поділ душі на: вегетативну (*anima vegetativa*), яка включає живлення, ріст,

розмноження і властива рослинам, тваринам і людині; чуттєву (*anima sensitiva*), яка є у тварин і людей і раціональну (*anima rationalis*), яка властива людині.

Велика увага у даному розділі приділена вивченню людини, її анатомії, фізіології, психіки; піднімаються питання, що стосуються пізнавальної діяльності: відчуття, пам'яті, уяви, мислення. Характеризує автор також психофізичні акти і афекти людини. У трактуванні відчуттів автор дотримується раціоналістичних поглядів, вважає, що "афекти душі збуджуються не в серці, як це подобається багатьом, а в головному мозку". Таким чином, у трактуванні психічних і фізіологічних процесів Б.Холевчинський поділяє погляди Декарта, який вперше в історії науки відкрив механізм реакції-відповіді тваринного організму на афекти-подразнення його органів предметами і явищами навколишнього світу.

При розробці теорії пізнання автор досліджуваного філософського курсу дотримується теорії образів (*species*). На його думку, образи є заміниками об'єктів навколишньої дійсності. Вони входять у органи чуття і спричиняють відчуття.

Чуттєве пізнання було першим, нижчим етапом пізнання. Вищий етап - інтелектуальне пізнання. У даному розділі натурфілософії ми не знаходимо трактувань інтелектуального пізнання, автор лише згадує про нього (зокрема, де говорить про інтелегібельні образи). Це пояснюється, мабуть тим, що інтелектуальне пізнання входило в сферу діяльності раціональної душі, яка мала, згідно існуючих уявлень, божественне походження, а це вже було предметом вивчення метафізики і теології. Закони інтелектуального пізнання розглядала також логіка.

Розділ натурфілософії охоплював широке коло питань; про першооснови матеріального тіла, його складові частини, елементи природи, їх властивості, різні системи світобудови, а також питання, пов'язані з діяльністю живих організмів. Даний курс філософії свідчить, що викладчів василіянських навчальних закладів вже не задовільняє схоластичне трактування природних явищ, автори часто апелюють до даних емпіричного пізнання, експерименту, досвіду щоденного життя.

Але в тогочасних умовах, коли була відсутня експериментальна база, лабораторії, фізичні та астрономічні прилади, наукові ідеї ще не мали достатньої реалізації. Та пошуки авторів, висловлені у філософських курсах, були на той час прогресивним явищем, оскільки торували новий шлях для розвитку вітчизняної філософії у напрямку зближення її з дослідним природознавством.

У четвертому розділі "Метафізика" розглядаються проблеми, які викладались у розділах надприродної філософії василіянських філософських курсів. Цей розділ, поділявся, як правило, на певні частини: це - онтологія, психологія і натуральна теологія. Такий поділ метафізики ми зустрічаємо у курсі "Загальна ортодоксальна вільна філософія, викладена у Луцькому монастирі року 1758" (Ф.3.№226).

У першій частині даного філософського курсу досліджуються загальні категорії буття: сутне (ens), відмінність та ідентичність (distinctio et identitas), сутність (essentia), існування (existentia), субстанція (substantia), акциденція (accidentia), субсистенція (subsistentia).

Основним поняттям онтології було сутне. Категорія сутнього поділяється на такі види: сутне від себе (ens a se), тобто Бог; сутне від іншого (ens ab alio), що є створіння і означає створену природу; сутне само по собі (ens per se), що є субстанцією, тобто головною категорією буття; сутне в іншому (ens in alio), що є акциденцією, тобто категорією для позначення несуттєвих ознак субстанції.

До інших категорій метафізики належить сутність (essentia) та існування (existentia). Категорії сутності та існування є одними з основних категорій метафізики, в тому числі і томістичної. У томістів ці категорії (сутності та існування) розрізняються: речам властива сутність, але вона не обумовлює існування. Це відбувається тому, що все в світі створено Богом, а отже і залежить від нього. За Фомаю Аквінським, світ матеріальних речей існує не в силу власної природи, а є чисто випадковим, залежить від творця й існувати не повинен. Автор

"Загальної ортодоксальної вільної філософії..." заперечує точку зору Фоми Аквінського щодо розрізнення сутності та існування і стверджує, що ці дві категорії не можуть відрізнитися, бо одне не може існувати без іншого. При розгляді інших категорій автор курсу опирається на вчення Арістотеля, зокрема на його "Метафізику".

У другій частині розділу, яка має назву "Психологія", розглядаються питання, пов'язані з діяльністю раціональної душі, яка властива людині. Це питання про природу раціональної душі, її походження, властивості. У даному філософському курсі стверджується, що душа людини є духовною субстанцією, вона є тим "принципом", яким людина думає, або яким правильно мислить, яким хоче добра, а також завдяки своїм поняттям і бажанням свідомо існує". Трактуючи природу раціональної душі, автор чітко слідує за авторитетом Св. Письма і визнає її нематеріальність та безсмертя.

Основними властивостями раціональної душі є інтелект, воля і пам'ять. З викладу даної частини "Метафізики" видно, що автор дотримується вчення Арістотеля, але не обмежується ним, а використовує дані раціоналістичної філософії ХУІІ ст., зокрема вчення Декарта, що було свідченням того, що викладачі намагалися побудувати свої курси з урахуванням найновіших досягнень тогочасної науки навіть стосовно такого чисто духовного поняття, як душа.

У третій частині розділу - "Натуральній теології" розглядаються питання про існування і атрибути Бога, наводяться докази існування Бога. Ігнатій Чайковський визначає Бога, як "найбільш досконале сутне само по собі", вважає, що буття Бога потребує доказів. У даному філософському курсі наводиться три докази існування Бога. Перший - аргументи про безсмертя душі; другий - аргументи про походження Землі, красу і досконалість світу; третій - теза: "Не може кожне сутне бути від іншого, бо якесь сутне повинно бути само від себе". Таким чином, утверджується ідея першопричини речей світу, якою є Бог.

Розділ "Натуральної теології" у метафізиці василіянських шкіл вміщувався для того, щоб зробити спробу раціонального пояснення

божого існування в природі речей. При доведенні буття Бога автор використовує ті ж аргументи, до яких вдавалися всі його попередники у філософії.

У п'ятому розділі "Моральна філософія" аналізуються моральні проблеми, які викладались у філософських курсах василіянських навчальних закладів. Ці проблеми розглядались авторами у розділі "Етики".

Для аналізу проблем морального характеру був обраний філософський курс "П'ята книга філософії, яка вміщує етику, або моральну дисципліну" (Ф.З. №683). Розділи "Етики" філософських курсів василіянських шкіл, так само як і єзуїтських, сильно тяжіли до Арістотеля. У їх основі лежало етичне вчення Арістотеля, інтерпретоване для потреб західноєвропейських шкіл Фоною Аквінським та іншими середньовічними авторами. Головною етичною категорією у розділах "Етики" василіянських філософських курсів є добро. Автор "П'ятої книги філософії..." визначає цю категорію за Арістотелем. Бажання добра поділяється на бажання природної потреби і бажання того, що подобається. І одне і друге може бути розумним, чуттєвим, природним. Розумне є у людей, чуттєве - у тварин, природне - у рослин і неживих предметів. Добро поділяється на добро по суті, що є загальне добро (*bonum universale*) і причетне добро (*bonum per participationem*), абсолютне і відносне добро.

У тісному зв'язку з категорією добра у розділі "Етики" розглядається питання про природу зла. Зауважується, що зло не існує само по собі, як добро, а являє собою позбавлення (*privatio*) добра. Автор "П'ятої книги філософії..." приходять до висновку, що джерелом морально поганого вчинку є зла воля. Однак, оскільки до такого вчинку її схиляє людина, отже, вона і є причиною зла.

Головна етична категорія - добро - тісно пов'язана з іншою категорією - метою. Останньою метою всіх речей є Бог, найвище благо (*summum bonum*), він є першою причиною всіх речей, а отже і останньою метою. Автор даного курсу стоїть на теологічних позиціях у

розумінні вищого блага. Він погоджується з думкою Платона, що абсолютного блага досягнути в земному, реальному житті не можна. Справжнього блага можна досягнути лише в світі ідей. Світ ідей - це істинне, справжнє буття, а вище благо розцінюється як споглядання істинного добра, яке розміщене в Бозі.

З питанням про вище благо у розгляданому розділі "Етики" тісно пов'язане питання про добровільність і недобровільність людських дій. Людським вчинком, згідно поглядів автора курсу, називається той, який стається з певним обдумуванням. Автор переконаний, що людські вчинки тільки тоді є справді людськими, коли вони спонукані доброю волею людини, тобто коли вони є добровільними. Добровільність акту обов'язково пов'язана з вільною волею людини. Вчення про свободу волі людини у даному розділі "Етики" викладається за Августином, згідно поглядів якого розробив своє вчення про свободу волі і Фома Аквінський.

Свобода волі належить до суті людини і означає здатність людини орієнтувати волю на ті чи інші вчинки, вибирати серед них. Свобода волі є свобода вибору, яка невіддільна від волі і дана людині Богом в момент творіння. Бог заздалегідь передбачив все, що відбудеться з людиною, але це не означає, що все передбачене Богом відбудеться без вибору людської волі. Але якщо людина щось вибирає, то до цього вибору вона приведена божественним провидінням. Таким чином, свобода волі існує лише тоді, коли її підтримує Бог, тому що він є першим джерелом всіх природних причин і вільних людських рішень.

Недостатньо, щоб вчинки приводились в рух вольовим началом, необхідно, щоб вони були свідомими, розумно обгрунтованими. Основа людської свободи - розум. Людина стає вільною, здатною до морального способу дій в міру того, як правильне судження вона робить умовою і основою свого бажання. Для добродійності, гідного способу життя потрібна також божественна допомога, яка постає у формі закону і божественної благодаті.

Керують людськими діями закони, які вказують на досягнення вищої мети — блаженства. Закони поділяються на: природний, божественний, громадянський (цивільний), вічний. Якщо людські дії регламентовані законами, то пристрасті - афекти таким законам не підвладні. Любов, ненависть, хотіння, смуток та інші афекти, які даються людині, самі по собі не містять нічого ганебного, як і високого. Вони набувають тієї чи іншої моральної якості в залежності від того, наскільки піддаються керівній ролі розуму.

Широко викладене питання про чесноти і протилежні їм вади. При розгляді чеснот автор дотримується відомого аристотелівського принципу середини, яка одержала назву "золотої", оскільки вважалося, що кожна окрема чеснота розміщена між двома вадами. Чеснота в кожному окремому випадку має свою власну міру, визначити яку неможливо без відповідних навиків, досвіду, такту. Щоб добитися такого в кожній ситуації слід знаходити міру чесноти, необхідно в афектах і вчинках досягнути середини.

Етичні вчення, які викладались у навчальних закладах чину василіян, мали тенденції практичної науки, настанови якої можна використати у повсякденному житті. Так четверта частина "Етики" викладає питання, що стосуються різних сторін життя людини, різних її обов'язків. В першу чергу перераховуються обов'язки людини щодо Бога, відносно себе самої, обов'язки батьків і дітей, панів і слуг. У викладі питання про обов'язки громадян відносно держави автор вважає за необхідне познайомити студентів з основними історичними типами державного правління: монархією, аристократією, демократією.

На основі даного розділу можна стверджувати, що етика у василіянських школах викладалась з позицій релігійної моралі. Важливе місце відводилось при викладі моральних проблем етичним концепціям Платона, Аристотеля, Августина Блаженного. В той же час етика не була позбавлена практичної спрямованості щодо земного життя людини.

У висновках узагальнено підсумки проведеного дослідження. Головним з них є те, що українська філософська думка, в тому числі і

філософія у навчальних закладах чину василіян, не може оцінюватись як схоластичний аристотелізм. Мова йде про певну систему, про намагання навчити студентів вислухати зміст і форму понять і категорій, інтерпретувати їх. Основу, на якій базувалась філософія у василіянських школах, складає філософська спадщина Арістотеля. Проте він вже не є незаперечним авторитетом. У багатьох випадках його твердження піддаються переглядам, виправленням відповідно до досягнень філософських та природничих наук того часу.

Вивчення філософської спадщини василіянських шкіл є вихідним пунктом для подальшого дослідження здобутків духовної культури, які раніше замовчувались з ідеологічних мотивів. Воно дозволяє також більш повно осмислити давні періоди розвитку вітчизняної філософії, використати це знання для дальшого розвитку багатой духовної культури українського народу.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Орден василіян та його освітня діяльність. - Трибуна. - № 2. - 1992. - С. 32 - 33.
2. Філософські курси у школах ордену василіян ХУІІ - першої половини ХУІІІ ст. // Філософія. Культура. Цивілізація: Тези доповідей науково-практичної конференції. Львів, грудень. 1991. - Ч. ІІ. - С. 102 - 103.
3. Категорія "сутне" у метафізиці філософських курсів василіянських шкіл. Тези доп. УІІ Міжнародної наукової конференції присвяченої 270-літтю з дня народження Г.С.Сковороди. Полтава. 1992. - С. 44 - 45.
4. Чин св. Василя Великого та його культурно-освітня діяльність // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень ІІІ круглого столу 3-4 травня 1993 р. - Львів. 1993. - С. 7 - 8.
5. Друкарні чину св. Василя Великого та їх роль у розвитку української культури // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень ІV круглого столу. Львів, 9-10 травня 1994 р. - Львів. - 1994. - С. 8 - 9.

6. Іпатій Потій. Унія греків з костелом римським 1595 року (Переклад з давньоукраїнської мови і примітки). // Українські гуманісти епохи Відродження у 2-х част. Київ. - Основи. 1995. - Ч. II - С. 101 - 130.

7. Чин св. Василя Великого і Берестейська унія // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу. Львів, 3 - 8 травня 1996 р. - Львів. - 1996. - С. 8 - 9.

Annotation

Antonyuk G.D. Philosophy in educational establishments of Saint Basil the Great order (XVII - XVIII centuries).

The dissertation thesis for Candidate of Science degree in philosophy, speciality 09.00.05 - History of Philosophy. Lviv Ivan Franko state University. Lviv, 1996.

The text of dissertation to be defended deals with the investigation of the forming of Philosophy as science in the educational establishments, which were organized by the st. Basil the great monastic order during the 17 - 18 centuries. On the basis of analysing of the written Latin lingual letters of philosophic courses the main trends of the development of philosophic thoughts are being investigated, its relationship with the order spheres of scientific knowledge, its influence upon forming of the cultural wealth of the Ukrainian people

Аннотация

Антонюк Г.Д. Философия в учебных заведениях ордена св.Василия Великого (XVII - XVIII ст.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 - история философии. Львовский государственный университет им.Ив.Франко, Львов, 1996.

Защищается рукопись диссертации, содержащей исследование формирования философии как науки в учебных заведениях, организованных монашеским орденом св.Василия Великого в период XVII-XVIII ст. На основе анализа письменных латиноязычных записей философских курсов исследуются основные направления развития философской мысли, ее взаимосвязь с другими областями научного знания, влияния на формирование духовной культуры украинского народа.

Ключові слова: Чин св. Василя Великого, навчальний заклад, філософія, освіта, наука, культура.

J. An

Підписано до друку II.10.96. Формат 60x84/16.
Папір друк. № I . Друк офсет. Умовн. друк. арк. I, 8.
Обл.-вид. арк. I, 8. Умовн. фарб. відб. 2. Тираж 100. Зам. 253.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського держуніверситету
ім. І. Франка. 290602, Львів, вул. Університетська, 1.

AB 35.832

AB. 35.832